

Кырбашова М.Т.

СТАНДАРТТЫК ЭМЕС САБАКТАР АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫН ТААНЫП-БИЛҮҮЧҮЛҮК ӨЗ АЛДЫНЧАЛЫГЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

Кырбашова М.Т.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ УЧЕНИКОВ С ПОМОЩЬЮ НЕСТАНДАРТНЫХ УРОКОВ

М.Т. Kyrbashova

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF INFORMATIVE INDEPENDENCE OF STUDENTS WITH THE HELP OF NON-STANDARD LESSONS

УДК:371.382:373

Макалада биология сабактарындагы жана класстан тышкаркы иштеги окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу максатында стандарттык эмес сабактар аркылуу мектеп окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун аныкталган педагогикалык шарттарына токтолот. Биология сабагында жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу максатында, маанилүү максаттар жана милдеттерге жараша шарт түзүлүшү керек экендигин айтат. Бир нече педагогикалык шарттарды сунуштап, аларды уюштуруу менен окуучулардын таанып-билүү өз алдынчалыгы активдешип, инсандык баалуу сапаттар калыптанат деген илимий негиздеги ой бөлүшөт.

Негизги сөздөр: *биология сабагы, жогорку класс, окуучулар, таанып-билүүчүлүк, өз алдынчалык, инсан, калыптандыруу, педагогикалык шарт, стандарттык эмес сабак.*

В статье рассматриваются роль нестандартных уроков биологии, которая используются на уроках и в внеклассных работах в статье указано о необходимости создания педагогических условий которые способствуют развитию самостоятельности учеников. Автор предлагает несколько педагогические условия которые обеспечивают познавательную самостоятельность и другие важные качества личности.

Ключевые слова: *урок биологии, старший класс, ученики, познавательность, самостоятельность, личность, формирование, педагогические условия, нестандартный урок.*

The article discusses the role of non-standard lessons of biology that are used in the classroom and in extra-curricular work .in article stated the need to create the pedagogical conditions that promote student independence. The author proposes some pedagogical conditions that provide cognitive autonomy and other important qualities of the person.

Key words: *biology class, senior class students, cognition, independence, personality, formation, pedagogical conditions, a custom lesson.*

Кыргызстанда экинчи муундагы иштелип чыккан Мамлекеттик стандартта коомдук аң-сезимдин өзгөрүшүнө жараша билим берүүнүн мазмунуна жаңылыктар киргизилип, негизги мазмундук багыттар аныкталды.

Негизги мектепте инсандык өнүгүүнү белгилүү чекте камсыздаган, ошону менен бирге билимдин сапатын аныктоочу мазмундук деңгээлдерде компетенттүүлүк калыптанат. Биологияны окутуунун негизги максаты – башка предметтер менен бирге окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын өнүктүрүү болуп эсептелинет, ошондуктан биология предметинде окутуу процесси окуучунун билим алуусунда ийгиликке жетишүүсүн жана анын туруктуу абалда болушун, илимий ой жүгүртүүсүнүн негизинде өз алдынча билим алуу ыкмаларын жана аны практикада колдонууда ийгиликке жетишип турушун, ошондой эле бардык аракеттер чыгармачылык нукта аткарылып жоопкерчилик менен жүзөөгө ашырылуусун камсыз кылат. Мындай сапаттар социалдык маани-маңызга ээ болуп адамды улам өзгөрүп турган коомдун шартына адаптацияланууга алып келет. Демек, азыркы учурдагы биологиялык билим берүүнүн өзгөчөлүгү – окуучунун инсандык сапатынын өнүгүүсү болуп, таанып-билүү өз алдынчалыгынын калыптандырат.

Биология сабактарындагы жана класстан тышкаркы иштеги окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу максатында интерактивдүү методдору жана каражаттары аркылуу мектеп окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уштуруунун педагогикалык шарттары аныкталды. Алар төмөнкүлөр: окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн мазмунун калыптандыруу; окуучулардын өз алдынча иштөөсүн пландаштыруу; окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу; окуучулардын өз алдынча иштөөсүн жетектөө; өз алдынча иштөөнү аткарууну текшерүү; Биздин ишенимибизде, аныкталган шарттар окуучулардын окуу материалын өздөштүрүү деңгээлин, практикалык тапшырмаларды аткарууда теориялык билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү колдонуу жөндөмүн, окуу көндүмдөрүнүн калыптангандыгын, жооп берүүдөгү негизделгендик жана тактык; өз алдынча иштөөнү аткарууга чыгармачылык мамиле, аналитикалык-прогноздук, рефлексиялык жөндөмдөрдүн калыптаныш деңгээли; оозеки жана жазуу түрүндө пикир алышууга ээ болуу деңгээлин, жаңы технологияларга ээ болуу жана аларды пайдаланып түшүнүү,

маалыматка сынчыл мамиле жасоо жөндөмдүүлүгүн; өз окуусуна жана өз алдынча таанып билүүчүлүк ишмердүүлүгүн өзү уюштуруусуна жоопкерчилигин арттырат.

«Педагогикалык шарттар» жана «дидактикалык шарттар» деген түшүнүктөр педагогика илиминдеги негизги түшүнүктөр болуп эсептелет. Педагогикалык шарттар дегенибиз – алдыга коюлган милдетти чечүүгө жардам бере турган окутуунун мазмуну менен уюштуруу түрлөрүнүн объективдүү мүмкүндүктөрү жана аларды иш жүзүнө ашыруунун материалдык мүмкүндүктөрүнүн жыйынтыгы. Педагогикалык шарттар окутуу менен тарбиялоонун максат-милдеттерин, мазмунун, усулдары менен уюштуруу түрлөрүн карайт. Ошондуктан «педагогикалык шарт» деген түшүнүк дидактикалык максатка жеткирүүгө арналган мазмун жана усул-ыкмалардын элементтерин максаттуу түрдө тандоо, түзүү жана пайдалануу деп түшүнөбүз. Окумуштуулар педагогикалык шарттарды изилдөө объектисине карай аныкташат. Биздин изилдөө максатыбыз менен объектиге ылайык маселесин туура чечүүдө маанилүү максаттар жана милдеттерге жараша шарт түзүлүшү керек деп эсептейбиз.

Бул айтылгандарга толугу менен кошулуп, биз шарттарды белгилүү объектилерге (окутуу, тарбиялоо, окуу-тарбия процессин уюштуруу, мектептен тышкаркы тарбия) багыттап, ар бир объектинин өзүнө ылайык шарттарын белгилөө керек деп ойлойбуз. Бул объектилердин ар биринин өзүнчө түзүлүшүнө байланыштуу коюла турган шарттары да бар экени маалым. Мугалимдер окуучулардын өз алдынча иштөөсүн калыптандыруу үчүн, окутуу тарбиялоо ишинде туура педагогикалык шарттарды уюштура билиши керек. Сабак жана сабактан кийин окуучуну курчаган чөйрө, колдонгон куралдар, класстын жасалгаланышы, бөлмөнүн санитардык абалы да негизги роль ээ экендигин унутпоо керек.

Биздин изилдөө ишибизге М.Н. Скаткиндин берген аныктамасын негиз катары кабыл алдык. Ал «Педагогикалык шарттар – изилдөө объектиси болуп эсептелген феномендин калыптануусуна маанилүү таасир эте турган педагогикалык процесстин тышкы факторлорунун жыйынтыгы» – деп көрсөткөн [1, 56-б.].

Биология. Жалпы билим берүүчү орто мектептер үчүн программа (6-11-класстары үчүн), 2016-жылы Кыргыз Билим берүү академиясы тарабынан сунушталып Кыргыз Республикасынын билим берүү жана маданият министрлиги тарабынан бекитилген [2]. Программа боюнча X-класс – 34 саат, XI-класс – 34 сааттын көлөмүндө биология өздөштүрүлүүгө тийиш.

Биология боюнча окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу максатында биздин изилдөө түздөн-түз жардам берет деген ишениште биз педагогикалык шарттарды иштеп чыктык. Биз эгерде мектепте окуучулардын окуу процессиндеги өз алдынча ишмердүүлүгү максаттуу аныкталса; алар сабак процессинде ырааттуу жана натыйжалуу ишке ашырылса; окуучулар окуу ишмердүүлүгүнүн

ар түрдүү жолдоруна жана технологияларына ээ болсо; аларды колдонууда окуучулар чыгармачыл умтулуусун камсыздаса; окуучулардын жеке ишмердүүлүгүндө өзүнүн билим деңгээлин баалоо жана өз алдынча текшерүү жолдору аныкталып калыптанса, анда окуучулардын компетенттүүлүктөрүнүн бир топ жогорку деңгээли камсыздандырылып, алардын таанып-билүү процесси активдешет, баланын инсандыгынын уюштуруучулук, өз билимин өзү текшерүү жана окуу эмгегин өзү баалоо сыяктуу маанилүү ишмердүүлүктөрүн калыптандырууга жол ачылат деген максатта иш алып бардык.

Окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүгүн, таанып-билүү ишмердүүлүгүн жогорулатууга, алардын окууга болгон кызыгууларын өстүрүүгө, предметтердеги билимди жеткиликтүү алууга, компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга, биология предмети боюнча мамлекеттик стандарттын талаптарына аткарууга, окуу процессин ырааттуу пландаштырууга, окутуунун заманбап технологияларын натыйжалуу колдонууга, илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктерин пайдаланууга көмөктөшүүсүн камсыз кылууга багыттайт. Мектеп окуучуларынын өз алдынча ишмердүүлүгүнүн компоненттери жана аларды өнүктүрүү (максатты аныктоо; пландаштыруу; уюштуруу; текшерүү, баалоо; түзөтүүлөрдү киргизүү), жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу максатында нормативдик документтер, укуктук негиздер, мугалимдердин жана мектеп жетекчилеринин тажрыйба иштери анализденди, бул багытта бир топ натыйжалуу каражаттар, аларды колдонуунун жана уюштуруунун деңгээлдери аныкталды.

Стандарттык эмес сабак аркылуу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу максатында педагогикалык шарттарды иштеп чыгуу үчүн бул процесстин этаптары бөлүндү, дидактикалык каражаттардын системасы жана аны ишке ашыруунун ирээттери такталды. Мектептерде окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу боюнча изденүүчү педагогикалык эксперимент өткөрүлдү, окуучунун окуу жөндөмдүүлүгүн аныктоо ишмердүүлүктөрү тереңдетилип такталды, окутуунун жаңы методдору, каражаттары, мультимедиялык технологиялардын таасири аныкталды. Мугалим окуучулардын өз алдынча иштөөсүн пландайт, уюштурат, жетектейт, көзөмөлдөйт. Окуу процессинде колдонууда атайын педагогикалык шарттардын төмөнкүлөрүн сунуш кылабыз:

1. *Окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу.* Мугалим окутууну оптималдаштыруу, убакытты сарптоодогу окуу процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн окутуу материалдардын тура тандап алышы зарыл.

Мугалим Мамлекеттик билим берүүнүн стандарттарынын жана программаларынын талаптарына ылайык окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу максатында иш алып барат.

Окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн көлөмү Мамлекеттик билим берүүнүн стандарттары менен аныкталат. Окуучулардын өз алдынча иши ар бир окуучу үчүн милдеттүү болуп саналат жана окуу планы менен аныкталат.

Окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу максатын аныктоодо окуучулардын өз алдынчалуулук деңгээлин жана бүтүрүүчүлөрдүн өз алдынчалуулук деңгээлине талаптарды эске алуу керек. Окуу мезгилинде изделген деңгээлге жетишүү зарыл.

2. *Окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын пландаштыруу.*

– Мамлекеттик стандартка жана окуу планына ылайык окуу предмети боюнча класстан тышкары өз алдынча иштөөгө бөлүнгөн убакыттын көлөмүн пландаштыруу календардык-тематикалык план аркылуу жүргүзүлөт. Мугалим тарабынан ишти пландаштыруу – анын ишмердүүлүгүнүн зарыл элементи. Пландаштыруу мугалимге окутуунун алдында турган маселелерди максатка багыттуу жана өз учурунда чечүүгө жардам берет. Азыркы учурда ар кыл окуу пландары жана биологияны үйрөнүү курсунун программаларын тандоо мүмкүнчүлүктөрү боюнча жалпы билим берүүчү мекемелерде иштөөнүн шарттарында мугалим окуу процессин пландаштырууну өзү ишке ашырышы керек. Календардык-тематикалык план – бир сабак (окуу предмети) боюнча түзүлгөн план, ал темалардын, тапшырмалардын жана аларды окутуунун тизмегин, темаларга бөлүнгөн сааттардын санын, сабактын түрүн аныктоону, предмет аралык байланышты, методикалык камсыздоону камтыйт. Календардык план боюнча иштөө программаны аткарууга кепилдик берет, кошумча окуу жүктөрүнөн окуучуларды сактайт.

Календардык-тематикалык планды түзүүдө ар бир өзүнчө сабак билимдердин жалпы системасынын звеносу болуп саналаарын эске алыш керек, ал мурункуга таянат жана кийинки сабактарга даярдык болот. Ошондуктан коюлган билим берүүчү милдеттер темалар боюнча сабактардын системасын пландаштырууда ийгиликтүү чечилиши мүмкүн, бул сабактардын өз ара байланышын камсыздайт жана теманы ар тараптуу окутууга жардам берет. Бул системада ар бир өз алдынча сабак конкреттүү максатка ээ.

3. *Окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу максатында биологияны окутуу процессинде өз алдынча иштөөнү уюштуруунун, пландаштыруунун, башкаруунун жана текшерүүнүн шарттарынан түздөн-түз көз каранды. Өз алдынча иштөөнү уюштурууда тапшырманы өз учурунда жана ийгиликтүү аткаруу үчүн педагогикалык шарттарды түзүүгө багытталган педагог менен окуучулардын аракетин болжолдонот. Мындай шарттарды түзүү мугалимден окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүгүн башкаруунун методдорунун педагогикалык-психологиялык өзгөчөлүгү боюнча билимдерди, окуу ишмердүүлүгүнө баалуулук түзүлүштөрдү, мотивдерди, максаттарды туура,*

кыска, так айтуу жана өзгөртүү киргизүү жөндөмүн талап кылат, б.а. окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүгүн уюштуруу менен мугалим төмөнкү суроолорго негиздүү жооп бере билиши керек:

Окутуу процессинде биологияны окутуунун азыркы этабында окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн ролу өсүүдө, анын эффективдүүлүгү жаңы программаларды жана тесттерди колдонуунун негизинде жогорулоодо.

– окуу предметинин мазмуну, окуу процессинин графиги, планы, класстын өзгөчөлүктөрү, окуучулардын индивидуалдуу өзгөчөлүктөрү менен ылайык окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу максатында нун формаларын аныктоо;

– окуучуларды маалымат, атайын адабияттардын тизмеси жана башка булактар менен камсыздоо;

– өз алдынча иштөөнү аткаруунун графиги менен камсыздоо;

– консультациялардын графиги менен камсыздоо;

– өз алдынча окуу үчүн темалардын методикалык иштелмелери менен камсыздоо;

– маалыматтык-методикалык материалдар менен камсыздоо (предметтин жумушчу программасы, методикалык көрсөтмөлөр, өзүн өзү текшерүү үчүн тапшырмалар ж.б.);

– өз алдынча иштөөнүн тигил же бул формасын баалоонун критерийлери менен камсыздоо.

4. *Окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруусун жетектөө.* Мугалим жетекчилик кылуу мезгилинде окуучуларга ар түрдүү консультация берет:

– өз алдынча иштөөнүн методикасы боюнча, предмет боюнча конкреттүү тапшырмаларды аткаруу боюнча, эмгекти илимий уюштуруу боюнча, аткаруучу өз алдынча иштөөнүн сапатын баалоонун критерийлери боюнча;

– окуучулардын максаттары, каражаттары, эмгекти көп талап кылышы, аткаруунун мөөнөтү, текшерүүнүн формалары боюнча.

5. *Окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынча ишмердүүлүктү аткарууну текшерүү.* Окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынча иштөөсүн текшерүү үчүн ар түрдүү формалар, методдор жана текшерүүнүн технологиялары колдонулушу мүмкүн.

– *формалары:* тестирлөө, өзүнө отчёт берүү, бет ачаарлар (презентациялар), кейстер, чыгармачылык ишти коргоо, текшерүү иштери ж.б.

– *текшерүүнүн методдору:* практикалык иштер, өтүмдөр (зачёттор), коллоквиумдар, лабораториялык иштер, практикалык иштер, аңгемелешүү, сынактар (экзамендер), эссе.

– *текшерүүнүн технологиялары:* кырдаалдык, рейтингдик баалоо, портфолио, өзүнө өзү баалоо ж.б.

– окуучулардын өз алдынча иштеринин жыйынтыктарын текшерүү окуучулардын предмет боюнча класстык окуу сабактары жана класстан тышкары өз алдынча иши боюнча окуу пландарында көрсөтүлгөн убакыттын чегинде ишке

ашырылат жана материалды же окуучунун чыгармачылык ишинин продуктусун сунуштоо менен жазуу, оозеки же аралаш формада жүрөт;

– окуучулардын өз алдынча иштеринин жыйынтыктарын текшерүү предмет боюнча окуучулардын билимдерин кезектеги жана аралык текшерүү менен бир мезгилде жүргүзүлөт;

– окуучулардын өз алдынча иштерин текшерүүнүн жыйынтыктары предмет боюнча жыйынтык текшерүүнү ишке ашырууда эске алынышы керек.

Ошентип, биз жалпы билим берүүчү мектептерде жогорудагы педагогикалык шарттарды түзүү менен жогорку классынын окуучуларында таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты калыптандырууга болот деген жыйынтыкка келдик.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Скаткин, М.Н. Совершенствование процесса обучения [Текст] / М.Н. Скаткин. – М.: Педагогика, 1971. – 320 с.

2. Биология. Жалпы билим берүүчү орто мектептер үчүн программа VI-XI класс/ Субанова М.С., Токтосунов А.Т., Давлетова Ч.С. Сатубаева А.С., Алымбаева Б.Б.- Бишкек: Билим, 2016.- 516

3. Субанова М. Орто мектептерде биологиялык билим берүүнүн мазмунун жана технологиясын өркүндөтүүнүн илимий-методикалык негиздери: педагогикалык илимдер доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы-Бишкек, 2010 -2766

4. Благодарова, Г.В. Эффективность различных форм обучения в повышении качества учебно-воспитательного процесса по биологии [Текст] / Г.В. Благодарова. – Фрунзе: Мектеп, 1989. – 77 с.

5. Муртазин, Г.М. Современные проблемы урока биологии в средней школе [Текст] / Г.М. Муртазин. – Уфа, 1977. – 96 с.

6. Тюрина, В.А. Формирование познавательной самостоятельности учащихся общеобразовательной школы [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук / В.А. Тюрина. – Харьков, 1994. – 498 с.

Рецензент: д.п.н., профессор Чоров М.Ж.